

Еліміздің алғашқы жоғары X Мәмбет Қойгелдиев: Қазақ X

https://qazaquni.kz/2018/03/28/82956.html

ТІРКЕЛУ | КІРУ

НЕГІЗГІ БЕТ ГАЗЕТ ТАРИХЫ ВІДЕО PDF НҰСКА

БІЗ ТІРІ БОЛУЫМЫЗ КЕРЕК. ТІРІ БОЛУ ҮШІН - ТІРІ БОЛУЫМЫЗ КЕРЕК!

A. Байтурсынұлы

ҚАЗАҚ ЎНІ

ҰЛТТЫҚ ПОРТАЛ qazaquni@mail.ru

АҢДАҒЫ ҰЗДІК ИНТЕРНЕТ САЙТ БАЙҚАУЫНЫҢ ЖЕҢІМПАЗЫ!!!

БАСТАПҚЫ ЖАНАЛЫҚТАР ҚОҒАМ САЯСАТ РУХАНИЯТ АЛАШ АДЕБІЕТ ӘУЛЕТ ДЕНСАУЛЫҚ СПОРТ

Мәмбет Қойгелдиев: Қазақстандағы советтік билік баламасыз билік пе еді?

f t g m o

769 | 28.03.2018 | 16

Мемлекет басшысы Нұрсултан Әбішұлы Назарбаевтың «куллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты алғының жанатарихи кезең басталды»[1] легендың ойса табан тірелген бағдарламалық

Соңғы жаңалықтар

Абзат Құспан: Қызындар күштейт жатканды Бас прокурата неге үнсіз? О мамыр 29 | 57

Қытайда ұсталған этникалық қазактар босатылды – Қайрат Сабировханов О мамыр 29 | 159

Асаналі Әшімов: Дүниежүзілік театр фестивалінің Астанада ету елмайдын ескенділін көрсетеді О мамыр 29 | 85

Шетелдегі қазақтарды қолдау үшін 1,8 млрд теңге берілінеді О мамыр 29 | 161

Өскемендік орыс жігіт 500 адамға ауызашар берді О мамыр 29 | 442

Жомарт Ертаев пен Екбайт Ибрағимнің қандай баянанысы бар О мамыр 29 | 106

ЖАЙСАН ЖАН ЕДІ... О мамыр 29 | 159

ЛУСК подтверждающие п... аннотац отчет Айт... аннотац отчет разве... Мәмбет Қойгелдиев...

RL 16:52

 Еліміздің алғашқы жоғары Мамбет Қрігелдиев: Қазак

https://qazaquni.kz/2018/03/28/82956.html

аитқан жән.

Советтік кезеңде мұндай көзқарастағылар Кенесары Қасымұлы қозғалысын — феодалдық-монархиялық, ал Алаш қозғалысын — тар үлттық-сепаратистік қозғалыс ретінде бағалады. Яғни, қазақ қоғамын өз бетінше дербес өмір сүре алмайтын қоғам ретінде көрсетуге тырысты.

Ал шыныайы өмірде Совет өкіметіне балама билік болды ма? Әрине, болды. Ол 1917 жылы 5-13 желтоқсан күндері Орынбор қаласында өткен 2-нші Жалпықазақ съезі сайлаган Алашорда үкіметі болатын. Алашорда үкіметі он бес адамнан тұрды. Бұдан тыс он орын қазақ жеріндегі басқа үлт өкілдеріне қалдырылды. Сапалық тұрғыдан алғанда үкіметке мүшелікке сайланған он бес адамның он төрті жоғары білімді, тек біреуінің ғана (Отыншы Әлжанов) арнағы орта білімі бар-тын. Үкіметтің қолында Алаш партиясы даярлған бағдарлама болды. Қазақ қоғамына байланысты ондай бағдарлама большевиктер партиясында болған емес. Тарихи құжаттармен мүқият танысқан адам үлт пікірдің дұрыстығына женіл көз жеткізе алады.

Алаш қозғалысы – үлт ешқандай да ретрограддық қозғалыс емес, ол азаттыққа, еркін дамуға үмтүлған **қазақ халқының үлт-азаттық қозғалысы** болатын. Яғни, кемел ақыл-ой тұрғысынан Алаш тақырыбы даулы тақырыпқа айналуға тиіс емес-тін. Өйткени, **Біріншіден**, өз бағдарламаларына сайкес алаштықтар поляктар немесе финдер сияқты Ресейден бөлініп, дербес мемлекет құратынын мәлімдеген жоқ. Олар егер Ресей Демократиялық Федерациялық мемлекеттің күрьымға кешсе, қазақ қоғамы оның күрьамында автономия түрінде болатындығын жобалады. **Екіншіден**, алаштықтар қоғамдық, дамуда өуропалық жолды, яғни демократиялық, және рыноктық құндылықтарды ұстанатындықтарын өз бағдарламаларында ашық жария етті. Басқаша айтқанда, үлт тарихында үлт өмірін бейбіт эволюциялық жолмен реформалға ұстанының тұрган буын болатын. **Үшіншіден**, Ә.Бекейханов пен оның серіктері өздерін үлт орыс мәдениетіне жақын тұргандықтарын, тіптен осы жолда өздерін шәқірт санаттындықтарын ылғы да ескертіп отырды. Қазақ қоғамында орыс әдебиеті мен мәдениетінің озық үлгілерін насиҳаттау жолында тұрды. Ә.Бекейханов, мәселен, Л.Н. Толстойды соңы пайғамбар санады.

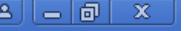
Басқаша айтқанда, советтік идеология көрсетуге тырысқандай, алаштықтар тар ауқымдағы үлтшылдар емес-тін. Олар берік жалпыадамзаттық құндылықтар ұстаныныңда тұрган буын еді.

Алаш қозғалысының тұра туғындағы үшін қозғалыстың неден басталғандығына көніл аударған жөн. Қазақ азаттық қозғалысы **ағартушылық** қызметтенн басталды. Сондай-ақ, ағартушылық толықанды қоғамдық құбылыс ретінде көріні 20-жылдық ғасырдың алғашқы ширигіне, яғни алаш зиялышарының қызметтіне тұс келді. Жалпыұлттық, «Айқап» журналының (1911-1915), «Қазақ» газеттің (1913-1918), екі миллиционға жуық тиражмен басылған (революциялық, өзгерістерге дейін) қазақ кітаптарының жарық көруі және басқа атқарылған істер осы тұрғыымға негіз бола алады.

Қазақ ағартушылығының хронологиялық ауқымы женинде. Салыстырмалы тұрғыдан алғанда, мәселен, өуропалық, ағартушылық, ешқандай да сиртқы араласусыз барлық қалыптасу және даму сатыларынан емін-еркін жүріп етті. Ал оның өкілдері ешқандай да репрессия құрбаны болған емес.

Ал **қазақ ағартушылығы** барлық белгілерімен толықанды тұтас қоғамдық процесс ретінде XX ғасырдың басында қарқынды өріс алғанымен, билік тарапынан қойылған үлкен кедергілерге кезікті. Ол бар болғаны 20 жылға жетер-жеттес мерзімге созылды. Ал оның бастап, бағыт-бағдарын анықтаған тұлғалар түгелдей дерлік репрессия құрбаны болды. Ал мұндай трагедияны өуропалық, бірде-бір үлт басынан кешірген жоқ. Соған қарамастан қазақ зиялышарының 20-30 жылда жүріп өткен жолы кез-келген зерделі адамды таңғалдырмай қоймайды.

XX ғасырдың басындағы үлт зиялышарының алдына қойған міндепті қазақ деген «халқын үлт деңгейіне көтеру», өз елін «жат үстемдіктің тәпкісінен күткәріп өз мекемелеріне ие, тәуелсіз бір жеке тұлғага

 Еліміздің алғашқы жоғары Мәмбет Қрыгелдиев: Қазақ

<https://qazaquni.kz/2018/03/28/82956.html>

Ал қазақ ағартушылығы барлық белгілерімен толықтанды тұтас қоғамдық процесс ретінде XX ғасырдың басында қарқынды өріс алғанымен, билік тарапынан қойылған үлкен кедергілерге кезікті. Ол бар болғаны 20 жылға жетер-жетпес мерзімге созылды. Ал оны бастап, бағыт-бағдарын анықтаған тұлғалар түгелдей дерлік репрессия құрбаны болды. Ал мұндай трагедияны еуропалық бірде-бір үлкен басынан кешірген жоқ. Соған қарамастан қазақ зияяларының 20-30 жылда жүріп өткен жолы кез-келген зерделі адамды таңғалдырмай қоймайды.

XX ғасырдың басындағы үлт зияяларының алдына қойған міндегі қазақ, деген «халқын үлт деңгейіне көтеру», вз елін «жат үстемдіктің тепкісінен құтқарып өз мекемелеріне ие, тауелсіз бір жеке тұлғага айналдыру» (М.Шоқай) болды және осы мұратқа жету жолында халық бұқарасымен арада ортақ сана қалыптастыруға күш салды.

Осы ретте қазақ ағартушылығы мен үлтшылдығына тиесілі мынадай бір жағдайға назар аударуға тұра келеді. Қалыпты да бейбіт даму жағдайында ағартушылық қызмет үлттық тілдің, білім жүйесінің, жаңа сатыдағы үлттық мәдениеттің, үлттық бірегейлік пен сананың қалыптасуымен аяқталмақ. Қорыта айтқанда, ағартушылық үлт үшін үйіткіз элемент қызметін атқарады. Сол сияқты үлтшылдық та бұл кезеңде прогресшіл күш орнында жүріп, қоғамды үлттық тәуелсіздік пен еркіндікке бастап, мемлекетшілдік ұстанымның қалыптасуына ілгі асері болмак.

Қазақ ағартушылығы мен үлтшылдығының тәфдіры қайғыны қалыптасты. Олар көзделген мақсатына жете алмай, бар болғаны жиырма жылға жетер-жетпес уақытта белсенді қызметтөн ығыстырылды.

1933 жылы 16 ақпанды Архангельск түрмесінде жатқан Ахмет Байтұрсынұлы Екатерина Павловна Пешковаға: «Я педагог, связавший с работой просветительной общественно-культурную, публистическую, литературную, и как сын порабощенной нации, проводивший в своей работе определенную политическую идею – идею освобождения казахского народа через борьбу против существовавшего режима, через культурное развитие и через углубление сознания народа; за что приходилось сидеть в тюрьме, побывать в ссылке при царском режиме. Я как сын отсталой нации работал с самоотверженным энтузиазмом, отдавая все свои силы и способности, даже и здоровье свое, на дело просвещения казахского народа. И вот во имя судеб, в благодарность за все это от казахского народа пришлось мне при старости лет (62 года) побывать 20 месяцев в тюрьме, 22 месяцев в концлагере и очутиться наконец, в таком положение, где старость атакует меня с трех сторон».

Ә.Бекейханов 1933 жылы 29 сәуірде абақтыда жатқан А.Байтұрсынов жөнінде Е.П. Пешковаға мынадай малімет береді: «Он просветитель казахского народа. Байтұрсынов Кирилл и Мефодий, Новиков и Радищев своего народа, он создал азбуку, которая по мнению профессора Малова, лучшая из азбук... Байтұрсынов А. автор грамматики, синтаксиса, букваря, хрестоматий на казахском языке. Он Наркомпрос Казахской АССР... первоклассный поэт, сатирик. Он патриот, националист... бесстрашный пророк своих убеждений...» [3].

Бұл арада қазақ ағартушылығының бастау көзінде түрған Ахмет Байтұрсынұлына Әлекенден асып мінездеме беру мүмкін емес. Сондай-ақ, үлкен үзінділер арқылы қазақ ағартушылығының талайы мен тәдірынан толық мәлімет алуға болады. Ал осы жоғарыда аты атаплан орыс тілді тарихшы азаматтар қазақ ағартушылығынан хабары бар ма екен? Әй, қайдам, жок-ау! Қазақ ағартушылығын түсіну үшін олардың еңбектерін қазақ тілінде оку қажет. Әкінішке орай, советтік кезеңде біздің қоғамда қазақ тілін менгермей-ақ қазақ тарихынан диссертациялық зерттеулер жазылы, фылыми дәрежелер алу кең етек алды. Сол қарқын әл де бәсекісімей келеді. Мәселен, көркем әдебиет үлттың жаны дейміз. Бұл даусыз ақиқат. Ә.Бекейхановтың көркем аудармаларының, публицистикасының, А.Байтұрсынұлының, М.Дулатұлының, М.Жұмабаевтың, Ж.Аймауытұлының, М.Әуезовтың көркем шығармаларының қазақ, азаттық қозғалысының мақсат-мұратын дәл де терең түсіну мүмкін бе? Әрине, мүмкін емес!

 Еліміздің алғашқы жоғары Мәмбет Қрыгелдиев: Қазақ

https://qazaquni.kz/2018/03/28/82956.html

← → C ⌂ 16:56

мақсат-мұратын дәл де терең түсіну мүмкін бе? Әрине, мүмкін емес!

Сонымен Алаш қайраткерлері түгелдей дерлік репрессияға алынып, ал қозғалыс тарихы идеологиялық аппарат тарапынан неге бұрмалауға ұшырады? Осы саяулға қысқа жауап ізделпейтін.

Бұл саяулға жауапты **империяның геосасы** жағдайынан ізделген жөн.

Ә.Бекіханов бастаған антиимпериалистік, отарлық тәуелділікке қарсы саяси топ ұлт өміріне қатысты бір мәселені дәл де турға түсінді. Яғни ұлттық, мемлекеттілікті жаңырып, қалпына келтірмей – ұлттың тұтастығы мен бірегейлігін, болашағын сақтау мүмкін емес екендігін. Олардың бұл әрекетін байқаған патшалық билік ұлт зиянлыларын сепаратистер ретінде кудалауға алды. Өкінішке орай, патшалық биліктің бұл әрекетін советтік билік те жалястырып, ұлт-азаттық қозғалысты біржола тұншықтырды.

Басқаша айтқанда, 1917 жылғы Ресейдегі революциялық, өзгерістерді пайдаланып ұлттық, мемлекеттілігін құру жолына түсken қазақ және оған туыс халықтарға советтік билік ұлттық негізделгі автономия беруден үзілді-кесілді бас тартты. Отарлық тәуелділікте ұлттардың бұл әрекетіне большевиктер үкіметі алып еуразиялық империяны алсіреттін фактор есебінде қарады.

Белгілі геосасаткер Ҳэлфорд Маккиндердің айтқан сөзі бар: «география – кез-келген теориялық мәселеге берілген жинақы жауап» [4], — деген.

Большевиктер географияға байланысты стратегиялық, мақсатын, әрине терең жасырып ұстады. Алғашғарған емес. Ал социализм идеясы, тап күресі және басқа теориялық ұстанымдар, белгілі дәрежеде, бұл стратегиялық мақсатқа жамылғы рөл атқарды.

А.Байтурсынов В.И. Ленингге жағған хатында (1920 ж): «қазақ халқын алдауға құрылған кез-келген құйтырқы саясат сыртын жылтыр болғанымен, ешқандай да мәрдымды нәтиже бермек емес. Патшалықтың көпғасырылық езгісіне іштей тыныш, жеккөрүшілікпен үнсіз шыдан келген халық, тағы да үнсіз шыдауды мүмкін, бірақ оның бұл шыдамы сәті түсken бір күні бұрқ етіп сыртқа шығуы әбден мүмкін» [5], — деп жазды.

Алаш қозғалысының табиғи мазмұны мен талап тілегін мойындауға кедергі болған келесі жағдайға тоқталайын. 1917 жылғы Октябрь революциясы нәтижесінде билікке келген Совет үкіметі сол уақытқа дейін отарлық тәуелділікте азап шеккен қазақ халқына өзін-өзі билеу мүмкіндігін беру міндеттін күн тәртібінен алып тастап, оның орнына тек советтік, яғни таптық, негізделгі билік жүйесін енгізетінін мәлімдеді.

Қазақ қоғамына байланысты (тек қазақ қоғамына байланысты емес) мәселенің осы мазмұнда қрылуы қаншалықты негізді еді?

Тарихи тәжірибе көрсетіп бергеніндей, большевизм тарапынан ұлт өміріндегі кезекті де міндетті кезең – өзін-өзі басқарудың орнына таптық жіктелуді енгізу теориялық тұрғыдан қателік, ал өмірлік тәжірибе тұрғысынан ұлт өміріне жасалған қиянат еді.

Жалпы бұл мәселені сол тарихи кезеңде теориялық тұрғыдан алаштық, зиянлылар тұра түсіндірген еді. Мәселен, Елдес Омарулы 1927 жылы тергеушіге берген жауабында мынандай ойды білдіреді: «Мениң ұлтшылдық сенімі мынандай жағдайға байланысты: мен барлық басқа ұлтшыл отандастарым сияқты қазақ елім жақсы өмір сүрсе екен деген ойдамын. Қазақ халқы экономикасы мен мәдениетін еркін дамытқанын қалаймын...».

«Мениң ол кездеғі..... қалыптасқан көзқарасын бойынша, — деп көрсетті Алашорда үкіметі тарағасының орынбасары Х. Фаббасов, 1929 жылы 25 қантарда берген көрсетуінде, — халық бүтін және бөлінбейтін

 Еліміздің алғашқы жоғары Мәмбет Қрыгелдиев: Қазақ

<https://qazaquni.kz/2018/03/28/82956.html>

Оласшылтықта отырған.

Алаштықтардың мұндағы мазмұндағы үстенімі осы мезгілде Азия және басқа континенттерде жүріп жатқан ұлт-азаттық қозғалыстардың бағдарламалық үстенімімен толық үйлесімді болатын.

Ресей коммунистік партиясы қазақ азаттық қозғалысын табиғи мазмұнынан айырып, оны ұлттық бостандық үшін курс арнасынан шығарып, таптық, негізде жіктелу, белгінп-жарылу жолына салды. Бұл, еріне, қазақ ұлт-азаттық қозғалысына жасалған қиянат еді.

Алашорда үкіметіне қатысты мынандай мәселелге назар аудармау қисынсыз болар еді. Советтік тарихнама 1917 жылы 2-ші жалпықазақ съезінің Алаш автономиясы мен оның Алашорда аталатын үкіметін құру туралы қаулы-қарарларын негізсіз контрреволюциялық, әрекет есебінде бағалады [6].

Осы ретте мынадай жағдайды ескерген жән.

Біріншіден, екінші жалпықазақ съезінің шақырылуы бұл қажеттіліктен туындаған шара болатын. Бүкіл империя көлемін жайланаған берекесіздік жағдайында Ә.Бекейханов бастаған топтың бұл съезді үйімдастырып, еткізу әрекеті аса зор тарихи жауапкершілік мойындарына алған нағыз отаншылдық үстенімінің үлгісі болатын, олардың бұл әрекеті отан тарихында осы түрғыдан бағалануға тиіс.

Екіншіден, съезд қазақ қоғамында ерте замандардан қабылданған салт-дастүр бойынша шақырылды. Үйімдастыруши топ арнайы шақыруды ел ішіндегі беделді және белгілі деген адамдарға жолады. 1917 жылғы қазақ қоғамы жағдайында жалпыұлттық жиынға өкілдер шақырудың басқа тиімді жолын ойлап табудың өзі де мүмкін емес-тін. Жалпы, мұндағы бүкіл ұлттық құрылтайға барлық өнімлердегі елге танымал тұлғаларға хабар салып шақыру қазақ қоғамындағы есқи замандардан үзілмей келе жатқан дастүр болатын.

Үшіншіден, ұлттық құрылтай Алаш автономияның құру туралы шешім қабылдан, оның Алашорда аталатын үкіметін және терағасын сайлады. Алашорда үкіметінің негізгі міндепті мемелекеттегі берекесіздік, анархия жайланаған жағдайда елді бүліншіліктен сақтау әрекеті еді.

Мәмбет Қойгелдиев, академик, тарих ғылымдарының докторы профессор

«Жас Алаш»

Ескертулер:

- 1.Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы . 12 сәуір, 2017 // www.akorda.kz
- 2.Большевики в Казахстане – зло или благо? – Султанов https://365.info.kz
- 3.Кеңестік идеология жасырған ақиқат. // Жас Алаш (№78), 29 қыркүйек, 2016 ж.
- 4.Каплан Роберт. Месть географии. М., 2016 – С. 84.